

МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДЛІТКІВ ІЗ СІМЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

На сучасному етапі розвитку соціально-педагогічної науки моделювання як один із методів наукового пізнання сприяє всебічному вивченню досліджуваного явища та відтворенню властивостей, зв'язків, системних процесів, що дозволяє оцінити стан проблеми, зробити прогноз, прийняти обґрунтоване рішення. Потреба моделювання процесу соціальної адаптації підлітків із сімей трудових мігрантів зумовлена зростаючою необхідністю вдосконалення управління соціально-педагогічною діяльністю, самоуправління, переборення труднощів, пов'язаних із соціальним проектуванням і прогнозуванням, ліквідацією негативних наслідків трудової міграції для підлітків.

У процесі побудови моделі соціальної адаптації підлітків із сімей трудових мігрантів в умовах ЗНЗ ми встановили, що в соціально-педагогічній науці не досить чітко окреслені такі проблеми: що таке соціальна адаптація як явище, у якому реалізується взаємодія самостійного соціального суб'єкта з новими зовнішніми, а насамперед соціальними умовами його життя; яким є механізм соціальної адаптації, знання якого дозволить, з одного боку, зрозуміти поведінку окремої особистості в різних умовах її життєдіяльності, а з іншого – визначить пошук найбільш ефективних способів і заходів цілеспрямованого управління процесом адаптації.

Результати наукового пошуку дозволили нам дійти висновку, що в працях вітчизняних учених та вчених із країн ближнього зарубіжжя відсутні розробки моделі соціальної адаптації підлітків із сімей трудових мігрантів в умовах ЗНЗ. Це дозволило нам побудувати модель, беручи до уваги основні дослідження вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема модель соціальної адаптації О. Безпалько [1, с. 24], структуру соціальної адаптації сім'ї М. Галагузової [8, с. 172], статичну та динамічну модель школи як соціальної системи Н. Сейко [7, с. 103 – 104], структуру діяльності соціального педагога І. Звереві [9, с. 153]. Проте, перш ніж побудувати авторську модель соціальної адаптації підлітків із сімей трудових мігрантів в умовах ЗНЗ, доречно визначити підвалини, які дадуть змогу розглянути найбільш значущі елементи досліджуваного явища.

Мета статті – обґрунтувати модель соціальної адаптації як педагогічного явища в контексті дослідження соціальної адаптації підлітків із сімей трудових мігрантів.

Зазначимо, що моделювання – непрямий, опосередкований метод наукового дослідження об'єктів пізнання (безпосереднє вивчення яких неможливе, ускладнене чи недоцільне), який ґрунтується на застосуванні моделі як засобу дослідження.

Суть моделювання полягає в заміщенні досліджуваного об'єкта іншим, спеціально для цього створеним. Під *моделлю* розуміють уявну або матеріально реалізовану систему, яка, відображаючи чи відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замістити його так, що вона сама стає джерелом інформації

про об'єкт пізнання. Моделі можуть бути фізичні, математичні, природні, достатньо адекватні досліджуваному явищу, процесу [12, с. 92].

Науковець О. Мазур підтверджує зазначену вище думку: *моделювання* – це штучна система, яка відображає з певною точністю властивості об'єкта, який досліджують. Побудова моделі зазвичай спрощує оригінал, узагальнює його. Це сприяє впорядкуванню й систематизації інформації про нього. Кожна модель має фіксувати найголовніші риси об'єкта вивчення. Дрібні фактори, зайва деталізація, другорядні явища ускладнюють саму модель та заважають її теоретичному дослідженню.

Усі моделі можуть бути створені на основі глибокого розуміння функцій і властивостей, які вони моделюють. Модель завжди постає аналогом і є проміжною ланкою між висунутими теоретичними положеннями та їх перевіркою в реальному перекладацькому процесі. Визначення структурних складників, на яких будується модель, є важливим етапом процесу моделювання. Неструктурованих моделей, як і систем, у природі не існує. Виокремлення й побудова структури моделі ґрунтується на визначенні інтегрованих головних складників системи, що моделюється. Збір та аналіз інформації, необхідної для побудови моделі, обов'язкова систематизація інформації на тій чи тій основі є наступним етапом процесу моделювання. Модель у такому випадку дозволяє наочно, у вигляді схем, креслень, коротких словесних характеристик, опису схарактеризувати процес, що вивчається, описати явище у формі математичних формул, матриць, символів [6, с. 13 – 14].

Моделювання соціальних відносин і структур дозволяє створити доволі значну кількість варіантів моделей, що враховують вплив тих чи тих соціальних факторів (у їх різних поєднаннях) на досліджувані процеси в соціальній сфері. Основою і предметом такого моделювання є проблемна ситуація [13]. Тому модель соціальної адаптації підлітків із сімей трудових мігрантів в умовах ЗНЗ доречно розглянути як схематично зображений теоретичний аналіз досліджуваних об'єктів, що сприяють вирішенню зазначеної проблеми.

Більшість науковців вважають, що *соціальна адаптація* – це вид взаємодії особистості (соціальної групи) із соціальним середовищем, під час якої узгоджуються вимоги й очікування її учасників, засвоюються індивідом норми і традиції групи, входження у її рольову структуру.

У цьому контексті доречно розглянути власне взаємодію особистості та соціального середовища. Зазначимо, що середовище – це соціально-побутові умови, у яких живе людина (її оточення); природні умови, у яких відбувається життєдіяльність певного організму, речовини, тіла, що заповнюють простір і мають певні властивості [10, с. 745 – 746].

Соціальне середовище – 1) складне багаторівневе утворення, конкретний вияв суспільних відносин, що мають місце в суспільстві, у якому живе та розвивається особистість; 2) сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні групи), які впливають на її свідомість та поведінку. Наявність соціального середовища – необхідна та обов'язкова умова соціалізації особистості. Саме соціальне середовище формує певні очікування щодо поведінки особистості. Ці очікування відповідні соціальні інститути перетворюють на цілі, завдання, зміст соціального виховання. Соціальне середовище існує завдяки взаєминам його членів та соціальних інститутів. Чим більша та різноманітніша палітра складників соціального середо-

вища, тим інтенсивніший його розвиток та різноманітніші умови життєдіяльності особистості.

Складники соціального середовища доречно об'єднати в чотири сфери, які запропоновані вченим О. Гурою: мегасередовище, макросередовище, мезосередовище й мікросередовище:

– сфера *мегасередовище* меншою мірою залежить від конкретної особистості, хоча і є неодмінним складником її розвитку, становлення. Вона організована в глобальні системи – космос, планета, світ. Очевидно, що розглядати специфіку соціальної адаптації поза мегасередовищем неможливо, оскільки, по-перше, аналіз умов, тенденцій і проблем цієї сфери дає змогу здійснити дослідження їхнього взаємозв'язку з іншими сферами-чинниками, а також прогнозувати тенденції діяльності в глобальному масштабі; по-друге, для реалізації функцій соціальної адаптації, а також актуалізації гуманістичного підходу, урахування мегасередовища необхідне, тому що розуміння їх – це основа формування особистості як громадянина Всесвіту, умова розвитку загальнолюдських цінностей, планетарного мислення й толерантності, тобто становлення людини як універсуму;

– сфера *макросередовища* охоплює етнокультурні умови, менталітет і традиції держави й суспільства, державний лад як єдність політичних, соціально-економічних, ідеологічних, національно-культурних та інших підструктур. Очевидно, що ця сфера впливає на соціальну адаптацію особистості, оскільки визначає чинники, які сприяють успішній соціальній адаптації: освіта, соціально-педагогічна діяльність, рівень потреб населення та держави, соціальні установки, соціально-побутові та економічні умови життя;

– сфера *мезосередовища* охоплює дію засобів масової комунікації, вікові особливості, особливості регіону й типу поселення;

– сфера *мікросередовища* охоплює той соціум, що безпосередньо оточує особистість, а саме – родина, вулиця, тип поселення, навчальний або трудовий колектив, громадські організації, формальні та неформальні об'єднання. У просторі мікросередовища для соціальної адаптації особистості особливе значення має характеристика соціально-психологічного, організаційного клімату оточення [4, с. 155 – 156].

Взаємодія особистості та середовища підпорядкована певним законами, які були сформульовані визначним українським ученим В. Вернадським [3], а саме:

– особистість і середовище – діалектична єдність;
– середовище сприяє існуванню особистості;
– провідна роль у взаємозв'язках „особистість-середовище” належить особистості.

На основі аналізу результатів наукових праць із проблеми дослідження нами зроблено висновок, що соціальна адаптація спрямована передусім на оптимізацію взаємовідносин особистості та соціального середовища, яка виникає як відповідь на зміни в цій взаємодії і яка полягає в оцінці ситуації й корекції і поведінки підлітка, і стану навколишнього соціального середовища. Тобто соціальна адаптація постає вже як двоєдиний процес, у якому людина не лише піддається впливу середовища, а й сама впливає на нього. За таких умов процес соціальної адаптації доречно розглядати в контексті *соціально-перцептивної картини світу особистості*.

Термін „соціальна перцепція” був запропонований американським психологом та педагогом Дж. Брудером й означає формування у свідомості

людини образу іншого. Дослідження соціальної перцепції зосереджені на вивченні двох блоків проблем: аналізі особливостей суб'єкта й об'єкта міжособистісного сприймання й аналізі його механізмів. Соціальна перцепція є передусім пізнавальним процесом. Невід'ємною частиною будь-якого соціально-перцептивного процесу є емоційно-мотиваційний та поведінковий аспекти життєдіяльності особистості [5, с. 95]. Зміст поняття „соціальна перцепція” включає сприймання не тільки фізичних властивостей об'єкта, а також його внутрішніх характеристик: намірів, думок, здібностей, емоцій, установок, цінностей тощо.

Із зазначеного вище маємо підстави стверджувати, що пізнання та взаємний вплив особистості з навколишнім світом – обов'язковий елемент суспільної діяльності незалежно від того, що є її метою. Щодо партнерів по спілкуванню особистість постає не тільки як об'єкт і суб'єкт впливу, а й водночас як суб'єкт пізнання. Соціальне сприймання опосередковує діяльність і спілкування особистості в соціальному оточенні. Образ, що формується у процесі сприйняття, несе інформаційне навантаження й відіграє регулювальну роль у процесах взаємодії, допомагає побудувати лінію поведінки щодо людини, яка є об'єктом сприйняття [2]. Знання структури цих образів, їхнього обсягу, компонентів, ступеня усвідомленості полегшує процес навчання та виховання й формує *картину світу* – одну з форм світоглядного подання об'єктивної реальності в суспільній свідомості, що тлумачиться через образ освоєної в практиці дійсності, що становить вихідну умову людського буття, створюється в процесі практичної діяльності людей [11, с. 271]. За таких умов соціальну адаптацію доречно вважати соціально-перцептивним процесом взаємодії особистості та середовища, у процесі якого здійснюється пристосування до життєвих обставин шляхом формування картини світу.

Отже, окресливши теоретичні аспекти моделі соціальної адаптації як педагогічного явища, основні складники взаємодії соціального середовища та особистості, основою побудови авторської моделі соціальної адаптації підлітків із сімей трудових мігрантів у мовах ЗНЗ вважаємо соціальне середовище, соціальну перцепцію, картину світу особистості. Визначена модель дасть змогу враховувати вплив тих чи тих соціальних факторів (у їхніх різних поєднаннях) на окреслене досліджуване явище.

Література

1. **Безпалько О. В.** Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Безпалько – К. : Центр учбової л-ри, 2009. – 208 с.
2. **Бодалев А. А.** Личность в общении. Избранные труды / А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 271с.
3. **Вернадський В. І.** Вибрані праці / В. І. Вернадський. – К. : Наук. думка, 2005. – 300 с.
4. **Гура О. І.** Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : монографія / О. І. Гура. – Запоріжжя : ГУ „ЗІДМУ”, 2006. – 332 с.
5. **Карамушка Л. М.** Психологічні основи управління в системі середньої освіти : навч. посіб. / Л. М. Карамушка. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1997. – 180 с.
6. **Мазур О. В.** Основи наукових досліджень : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. філол. спец. / О. В. Мазур, О. В. Подвойська, С. В. Радецька. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 120 с.

- 7. Сейко Н. А.** Соціальна педагогіка : курс лекцій / Н. А. Сейко – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. – 260 с.
- 8. Социальная педагогика :** курс лекций / под общ. ред. М. А. Галагузовой. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 416 с.
- 9. Соціальна педагогіка: теорія і технології :** підручник / за ред. І. Д. Зверєвої. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 316 с.
- 10. Тлумачний словник української мови:** понад 12 500 статей (близько 40 000 слів) / за ред. В. С. Калашника. – 2-е вид., випр. і доп. – Х. : Прапор, 2004. – 992 с.
- 11. Філософський енциклопедичний словник /** гол. ред. В. І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
- 12. Цехмістрова Г. С.** Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова. – К. : Вид. дім „Слово”, 2004. – 240 с.
- 13. Шахрай В. М.** Технології соціальної роботи : навч. посіб. / В. М. Шахрай. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 464 с.

* * *

Лизун І. Ф. Модель соціальної адаптації в контексті дослідження підлітків із сімей трудових мігрантів

У статті подано модель соціальної адаптації як педагогічне явище. Процес соціальної адаптації розглянуто в контексті взаємодії особистості та соціального середовища. Проаналізовано складники соціального середовища: мегасередовище, макросередовище, мезосередовище та мікросередовище. Обґрунтовано компоненти моделі: соціальне середовище, соціальна перцепція, картина світу.

Ключові слова: модель, моделювання, соціальне середовище, соціальна перцепція, картина світу.

Лизун И. Ф. Модель социальной адаптации в контексте исследования подростков из семей трудовых мигрантов

В статье представлена модель социальной адаптации как педагогическое явление. Процесс социальной адаптации рассмотрен в контексте взаимодействия личности и социальной среды. Проанализированы составляющие социальной среды: мегасреда, макросреда, мезосреда, микросреда. Обоснованы компоненты модели: социальная среда, социальная перцепция, картина мира.

Ключевые слова: модель, моделирование, социальная среда, социальная перцепция, картина мира.

Lyzun I. F. The model of social adaptation in the context of the study of adolescents from families of migrant workers

The article deals with the social adaptation as a pedagogical phenomenon. The process of social adaptation is considered in the context of the interaction between the individual and the social environment. It is analyzed the components of the social environment: meha environment, macro environment, mezo environment and microenvironment. It is grounded the components of the model: the social environment, social perception, world view.

Key words: model, modeling, social environment, social perception, world view.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Кононенко С. В.